

رفتارهای نوین در پذیرش نقش های متعدد(در ابعاد اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی)

زهرا پیرحیاتی

اکرم گودرزبان فرد

چکیده

در تمام جوامع بشری، یک سری ارزش ها و الگویی هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را تشکیل می دهند و با توجه به این که بانوان نیمی از جامعه را تشکیل می دهند که نیازمند الگوهای صحیح هستند تا در بزنگاه های زندگی مسیر اصلی خود را گم نکنند. بانوانی که سه دوره دختری، همسری و مادری را تجربه می کنند و در هر دوره هم ابعاد مختلفی را پشت سر می گذارند که از جمله این ابعاد به بعد اخلاقی و رفتاری، اجتماعی و فرهنگی، سیاسی، اقتصادی اشاره کرد. بنابراین با توجه به عنوان پژوهش هدف از انجام پژوهش بیان وظایف بانوان و ارائه الگوی مناسب رفتاری اهل بیت(علیم السلام) در ابعاد مختلف عملی به جهت محکم تر و عمیق تر شدن اعتقادات دینی، لذا انجام چنین پژوهشی ضرورت دارد اگر افراد با وظایف خود در ابعاد یاد شده آگاهی پیدا نکنند دچار آسیب هایی برای خود، خانواده و جامعه خواهند شد. لذا پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیل محتوا برای دستیابی به اهداف یاد شده و داده های آن از طریق منابع و متون کتابخانه ای بررسی شده و یافته های پژوهش در ۳ بخش ساحت دختری، ساحت همسری و ساحت مادری است که در هر دوره به شرح و توضیح وظایف آنان اشاره شده است و زنان جامعه در صورت آشنایی با وظایف خود می توانند در رشد و تعالی جامعه نقش موثری داشته باشند.

واژگان کلیدی: ساحت، دختری همسری، مادری، تربیت

مقدمه

در تمامی جوامع بشری، ارزش هایی است که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را تشکیل می دهند و از آن جایی که نیمی از جامعه را بانوان تشکیل می دهند که سه دوره دختری، همسری و مادری را تجربه می کنند و در هر دوره دارای ابعاد مختلفی هستند از جمله بعد اخلاقی و رفتاری، اجتماعی و فرهنگی، سیاسی، اقتصادی اثر گذار هستند. بنابراین برای درک بهتر جایگاه بانوان در جامعه و تغییر نگرش جامعه به رفتار زنان، انجام چنین پژوهشی ضرورت پیدا می کند به طوری که اگر بانوان نسبت به وظایف خود آگاه شوند سبب عمیق تر شدن اعتقادات دینی و وظایف اجتماعی در ابعاد یاد شده می شود و هم چنین می توانند در رشد و تعالی جامعه نقش موثر تری داشته باشند. به طوری که اگر بانوان به موارد مذکور آگاه نشوند در عمل و رفتار با آسیب هایی برای خود، خانواده و جامعه مواجه خواهند شد. بنابراین پژوهش حاضر در ضمن پرداختن به این پرسش که رفتارهای نوین در پذیرش نقش های متعدد بانوان در ساحت دختری، مادری و همسری چگونه معرفی شده است؟ اهدافی را هم دنبال می کند که از جمله آن

[Type here]

اهداف آشنایی با وظایف دختری، همسری و مادری در ابعاد مختلف است. اگر دختر از همان ابتدا دیندار و با اخلاق و پایبند به خانواده بوده اهل تقوا و حجاب و ولایت مدار باشد در ساحت همسری و مادری که گام نهد آن ها را با خود همراه خواهد کرد و زمینه یک زندگی پاک و طاهر را حتی برای نسل های بعد فراهم خواهد کرد. با توجه به اهمیت مسئله پژوهش هایی در قالب های مختلف در این زمینه صورت گرفته که به برخی از مهم ترین آن ها اشاره می شود. موضوع مورد تحقیق با روش توصیفی و تحلیل محتوا برای دسترسی به اهداف بیان شده از طریق منابع و متون کتابخانه ای پرداخته و یافته های پژوهش در ۳ ساحت دختری، همسری و مادری پرداخته و با توجه به اهمیت مسئله پژوهش هایی در قالب های مهم شکل گرفته است. از جمله شادمانی در سال ۱۳۹۵ در مقاله نقش زنان در اصلاح الگوی مصرف و اقتصاد مقاومتی با مباحث مربوط به زنان و اصلاح الگوی مصرف و اقتصاد مقاومتی پرداخته است. کارپرور نیز در سال ۱۳۹۰ در مقاله زنان و اصلاح الگوی مصرف به الگوهای مصرفی در زندگی توسط بانوان اشاره کرده است. کرمی، در ۱۳۹۳ به بررسی تعارض نقش های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه ی الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل، اشاراتی داشته است. دستاورد پژوهش حاضر چنین است.

۱. ساحت دختری

۲. ساحت همسری

۳. ساحت مادری

در نگاه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران: «زنان از نظر اسلام، نقش حساسی در بنای جامعه اسلامی دارند و اسلام زن را تا حدی ارتقا می دهد که بتواند مقام انسانی خود را در جامعه باز یابد و از حد شیء بودن بیرون بیاید و متناسب با چنین رشدی می تواند در ساختمان حکومت اسلامی مسئولیت هایی به عهده گیرد.» (امام خمینی، ۱۳۹۳) ص ۶۶

الف) ساحت دختری

۱. بعد اخلاقی و رفتاری

یکی از ابعاد اخلاقی و رفتاری دختران دینداری است و دختر دیندار کسی است که از دین خود آگاهی درست و به دور از افراط و تفریط و مطابق آموزش های اسلامی داشته باشد. دین برای زن تاج عفت و پاکدامنی او و اوج عزت و شرف است که او را از خطا و گمراهی دور نگاه داشته، در بجا آوردن وظایفش یاری داده و یک زندگی پر از شادی و سعادت را برای وی و خانواده اش به ارمغان می آورد. هم چنین با اخلاق بودن راهی است که فرد را به خشنودی پروردگار و بهشت او رهنمون می شود. پیامبر (صلی الله علیه و سلم) می فرماید: «إِنَّ الْفُحْشَ، وَالتَّفَحُّشَ لَيْسَا مِنَ الْإِسْلَامِ، وَإِنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ إِسْلَامًا، أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا» یعنی: «بدزبان و باوه گو بهره ای از اسلام ندارند و نیکوترین مردمان در اسلام خوش اخلاق ترین آنان است.» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۵)، ج ۱، ص ۳۹۰. لذا بر دختران لازم است که مسیر و مدار اخلاق را طی کنند. از جمله شخصیت های بارزی که می تواند به عنوان الگوی اخلاقی و رفتاری دختران انتخاب شود حضرت معصومه (سلام الله علیها) است. اخلاص، پاکدامنی، ایثار و فداکاری از جمله خصوصیات ایشان بوده است که امروزه باید مورد توجه دختران ما قرار گیرد. وی از جهت شخصیت فردی و کمالات روحی، در بین فرزندان موسی بن جعفر (علیه السلام) بعد از برادرش، علی بن موسی الرضا (علیه السلام) در والاترین رتبه جای دارد و فاطمه در بین این همه بانوی گران قدر، سرآمد بوده است. حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها) دارای ویژگی های فردی و اجتماعی منحصر به فردی است که در این برهه از زمان

ولایت پذیری و ایمان راسخ به امام زمان خویش یعنی امام رضا(علیه السلام) باید از سوی بانوان و دختران امت اسلامی مورد توجه قرار بگیرد.

*احترام به والدین

احترام به والدین و نیکی کردن به آنان، از مهمترین آموزه‌های اخلاقی دین اسلام و از مؤثرترین عبادات در کسب رضای خداوند است. در آیات متعددی از قرآن کریم، پس از امر به توحید که اصل و اساس دعوت همه انبیاء الهی است، احسان به والدین سفارش شده است. یکی از مهمترین حقوق والدین، تشکر از آنان است. تشکر از والدین در پایه‌ای از اهمیت است که قرآن کریم آن را در ردیف شکرگزاری از خداوند متعال بیان نموده: «... أَنْ اشْكُرْ لِي وَ لِيُوالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيْرُ» (سوره لقمان/آیه ۱۴) مرا و پدر و مادرت را شکر گوی که سرانجام تو نزد من است. امام رضا (علیه السلام) در تبیین آیه فوق می فرماید: «خداوند به سپاسگزاری از خودش و پدر و مادر فرمان داده است، پس کسی که از پدر و مادرش سپاسگزاری نکند، خدا را شکر نکرده است». (شیخ صدوق (۱۳۶۳)؛ ج ۱؛ ص ۱۵۶) از دیگر وظایف دختران در قبال والدین و یکی از جلوه‌های ادب و تکریم آن‌ها، فروتنی در برابر ایشان است. قرآن کریم در این باره چنین سفارش می فرماید: «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِی صَغِيْرًا» (سوره اسراء/آیه ۲۴) و همیشه پر و بال تواضع و تکریم را با کمال مهربانی نزدشان بگستران و بگو: پروردگارا، چنان که پدر و مادر، مرا از کودکی (به مهربانی) پروردند تو در حق آنها رحمت و مهربانی فرما. هم چنین از کمترین اظهار بیزاری و درشتگویی بر حذر داشته و می فرماید: «...إِمَّا یُبْلِغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيْمًا» (سوره اسراء/آیه ۲۳) ...چنان که هر دو آن‌ها و یا یکی از آن‌ها پیر شدند، به آن‌ها حتی کلمه اف نگویید و یا بر سر آن‌ها فریاد نکشید و با آهنگی نرم و ملایم با آن‌ها سخن گویند. واژه «أَفٍّ» در آیه کریمه نشان دهنده کمترین حالت بیزاری انسان از چیزی است. امام صادق (علیه السلام) در تفسیر این آیه فرمودند: «اگر خداوند چیزی کمتر از «أَفٍّ» گفتن سراغ داشت، حتماً از آن نهی می فرمود». (کلینی (۱۳۹۳)، ج ۲، ص ۳۴۹).

*پابندی به خانواده

دختر در قدم اول در ساحت خود باید به خانواده پایبند باشد و بررسی متون روایی نیز بیانگر ارزشمندی دختران از دیدگاه اسلام است. هم چنان که در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) آمده است: «از میمنت و خوش قدمی یک زن این است که اولین فرزندش دختر باشد» (طبرسی (۱۴۱۲)، ص ۱۱۵) و نیز آمده است: «دختران، بهترین فرزندان شما هستند.» (همان، ص ۱۱۶). در ساختار تربیتی اسلام، هویت بخشی به شخصیت دختر متفاوت با پسر است. در زمینه‌ی علاقه به مذهب، اخلاق و رعایت دستورات الهی، دختران موفق ترند. در واقع، تربیت مذهبی در دختران نافذتر است. (قائمی (۱۳۸۰)، ص ۸۹). بنابراین دختران از نظر امور عاطفی و تربیتی باید بیشتر مورد توجه قرار گیرند؛ چرا که عامل انتقال معنویات، خلقیات و روحیات به سبب آن هاست. بر همین اساس، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می فرماید: «پدر و مادری که دختری داشته باشند، پس به او آداب بیاموزند و تربیت و ادب او را نیکو گردانند و نیز به او دانش بیاموزند و علم و دانش او را نیکو سازند و از نعمت‌هایی که خدا بر آنان فرو باریده به وفور در اختیار او قرار دهند، آن دختر مانع از آتش و عذاب الهی برای آنان خواهد شد.» (هندی، (۱۴۱۳)، ص ۴۵۱۹۳). در کنار همه‌ی ویژگی‌های یک زن در جایگاه «دختری»، باید وظایفی که هر فردی، اعم از زن و مرد، نسبت به پدر و مادر خود دارد، نیز مورد توجه قرار گیرد؛ چرا که این امر، در اسلام بسیار مورد تأکید قرار گرفته و رعایت شأن و منزلت و حقوق والدین و ادای حق آن‌ها به انسان‌ها بسیار سفارش شده است.

[Type here]

*تقوا وایمان

تنها راه نزدیکی به خداوند، ایمان و تقوای الهی است. «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقِيكُمْ» (حجرات، ۱۳). حضرت معصومه (علیها السلام) عبادت و بندگی حق تعالی را سرلوحه‌ی کار خویش قرار داده بودند. در تاریخ آمده‌است که ایشان در میان خواهران، برادران و خویشان خود از نظر ورع و پاکدامنی سرآمد همه بوده‌است (برش‌راد، بی تا)، ش ۲، ص ۱۰۱) و به گواه برخی احادیث از معدود افرادی است که پس از امامان شیعه (علیهم السلام) مقام عصمت را دارا گشته‌است. از جمله امام رضا (علیه السلام) در باره‌ی ایشان فرموده‌است: «مَنْ زَارَ الْمَعْصُومَةَ بِقَمِّ كَمَنْ زَارَنِي»؛ هر کس معصومه را در قم زیارت کند، گویی مرا زیارت کرده‌است (محلّاتی، ۱۳۶۸)، ج ۵، ص ۳۵).

۲. بعداجتماعی و فرهنگی

*رعایت حجاب و عفاف و مبارزه با تهاجم فرهنگی

حجاب و عفاف کامل، دستور و توصیه‌ی خداوند مهربان به همه دختران و زنان با ایمان است؛ یا ایها النبی قل لزوجک و بنائک و نساء المومنین یدنین علیهن من جلابیبهن؛ ای پیامبر! به همسران و دخترانت و زنان مومنان بگو: جلباب‌های (روسری‌های بلند) خود را بر خویش فرو افکنند. این کار برای این که شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند، بهتر است. (۵۹/احزاب) پوشش یا حجاب، به صورتی که زیبایی‌ها و زینت زن را بپوشاند و او را از چشم چرانی مردم هرزه و بی تربیت و آلودگان به شهوت حیوانی و حالات شیطانی حفظ کند. در آموزه‌های دین مبین اسلام، تأکید فراوانی بر حفظ حیا و عفت وجود دارد زیرا به فرموده امام علی (علیه السلام): «أَحْسَنُ مَلَأِ بِسِ الدِّينِ الْحَيَاءُ». نیکوترین پوشش دین حیا است. (لیثی واسطی (۱۳۷۶)، چاپ اول، ج ۱۱۸، و به فرموده پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله) «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْحَيَّيَّ الْحَلِيمَ الْعَفِيفَ الْمُتَعَفِّفَ» (خداوند انسان با حیای بردبار پاک دامنی را که پاکدامنی می‌ورزد، دوست دارد). (کلینی، ۱۴۰۷)، ج ۲، ص ۱۱۲) شاید این از آن جهت باشد که به گفته حضرت علی (علیه السلام) «العِفَّةُ رَأْسُ كُلِّ خَيْرٍ» (عفت، سرآمد هر خوبی است). (همان، ص ۴۵) و به همین دلیل نیز امام حسن (علیه السلام) در تأکید بر حفظ حیا، بی حیایی را برابر با بی دینی دانسته و فرموده باشد که: «لَا حَيَاءَ لِمَنْ لَا دِينَ لَهُ» (آن که حیا ندارد؛ دین هم ندارد). مجلسی، (۱۴۰۳)، ج ۷۵، ص ۱۱۱). اهمیت پایبندی به عفاف از آن جا بیشتر روشن می‌گردد که می‌بینیم حضرت علی (علیه السلام) در کلامی نورانی، آن را باعث مصونیت نفس و دوری از پستی‌ها معرفی می‌کند: «العِفَافُ يَصُونَ النَّفْسَ وَ يُنَزِّهُهَا عَنِ الدُّنْيَا» (لیثی واسطی (۱۳۷۶)، ص ۲۱).

و در اشاره‌ای بسیار مهم آن را برترین عبادات می‌داند: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْعِفَافُ» (کلینی (۱۴۰۷)، ج ۲، ص ۷۹) و علاوه بر آن در کلامی دیگر تأکید نیز می‌کنند که «العِفَّةُ أَفْضَلُ الْفُتُوَّةِ» (عفت، برترین جوانمردی است). (تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، ۱۴۱۰)، ص ۲۷) هم چنین در حدیثی دیگر از امام محمد باقر (علیه السلام) می‌خوانیم که: «مَا عَبْدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ عِفَّةِ بَطْنٍ وَ فَرَجٍ» (هیچ عبادتی در پیشگاه خداوند برتر از عفت در برابر شکم و مسائل جنسی نیست). (مجلسی (۱۴۰۶)، ج ۱۲، ص ۷۸) ایشان در جای دیگری می‌فرماید: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَفَّ بَطْنَهُ وَ فَرَجَهُ» (هنگامی که خداوند خیر و خوبی برای بنده اش بخواهد به او توفیق می‌دهد که در برابر شکم و شهوت پرستی عفت پیدا کند). (لیثی واسطی، ۱۳۷۶)، ص ۱۳۱؛ در عبارت دیگری عفاف را این گونه توصیف می‌کنند: «أَيُّ جِهَادٍ أَفْضَلُ مِنْ عِفَّةِ بَطْنٍ وَ فَرَجٍ؟» (کدام جهاد بهتر از عفت در شکم و در امور جنسی است؟). (کلینی (۱۴۰۷)، ج ۲، ص ۷۹) بدیهی است که مخاطب این تأکیدات نه فقط زنان - بلکه شاید بیشتر از آنان - مردان نیز هستند.

[Type here]

۳. بعدسیاسی

*ولایت پذیری

پس از گذشت یک سال از هجرت امام رضا(علیه السلام) از مدینه به مرو در حالی که حضرت معصومه(علیها السلام) از فراق برادر، بی تاب بود، امام رضا(علیه السلام) نامه‌ای به خواهر خویش نوشت و خواست نزد او بیاید. از این رو، آن بزرگوار آماده‌ی سفر گردید. زمان آن رسیده بود که فاطمه‌ی معصومه(علیها السلام) فریاد غربت و حقانیت علی بن موسی الرضا(علیه السلام) را در فضایی بین سرزمین حجاز تا ایران طنین انداز کند و خود را برای جان سپاری در راه دفاع از ولایت آماده نماید. آن حضرت مشتاقانه رنج سفر را به جان خرید و قدم در این راه طولانی نهاد. (سایت پژوهشکده‌ی باقرالعلوم، ۹۰/۱۲/۹) هرچند به علت بیماری نتوانست این سفر را به اتمام رساند، اما ولایت‌پذیری و عاشقانه در راه ولایت جان دادن را به تمام دختران مسلمان درس داد.

*دفاع از ارزش‌ها

در اسلام به نقش و کارکرد زنان در صحنه‌های فعالیت اجتماعی، سیاسی اهمیت و اعتبار کافی داده شده اما در طول تاریخ به دلایل متعددی این حقوق یا مخدوش یا تماماً نقض گردیده است طوری که برخی می‌پندارند زنان فاقد این حقوقند. حضور فعالانه زنان در عرصه‌های انقلاب اسلامی و تجدید سازمان اجتماعی و نیز حضور پیش‌قدمانه آن‌ها در رخدادهای جنگ و جبهه و مسائل سیاسی، اجتماعی جامعه اسلامی به منزله نیمی از پیکره این جامعه همواره مورد تأیید رهبر و بنیانگذار انقلاب اسلامی بوده است. ریشه دعوت و حرکت زنان به انجام دادن این قبیل فعالیت‌ها به نقش الگویی زنان صدر اسلام و بانوان عصر پیامبر اسلام حضرت محمد(صلی الله علیه و آله و سلم) به خصوص حضرت زهرا (سلام الله علیها) و حضرت زینب (سلام الله علیها) بر می‌گردد که بر اساس ایدئولوژی اسلامی و برنامه‌های اجتماعی اسلام قرار داشته است. در جامعه اسلامی ایران که حاصل خون هزاران شهید است ارزش‌های بسیاری وجود دارد. از جمله ارزش‌هایی چون آزادی و کرامت انسانی، نوع دوستی و خیر خواهی، صلح و عدالت، اما مهم‌ترین ارزش جامعه اسلامی ما دفاع مقدس است دختران و زنان کشور ما در دوران مشعشع دفاع مقدس علاوه بر آن که مشوق و پشتیبان پدران و برادران و همسرانشان برای حضور در جبهه بودند با صبر و عمل مسئولیت‌آداره خانواده را نیز بر دوش می‌کشیدند. مضاعف بر آن با حضور در مساجد و مدارس و ... با وحدت و همدلی و انسجام وصف‌ناپذیر و باورنکردنی و با ساختار و سازمانی هدفمند به پشتیبانی از رزمندگان پرداختند که شرح داستان آن در همه رشادت‌ها و خدمات شیرزنان و دختران سرزمین‌مان از حوصله و توان این پژوهش خارج است.

(ب) ساحت همسری

۱. بعد اخلاقی و رفتاری

زن در مقابل شوهر باید متواضع، مهربان، صمیمی و دلسوز باشد. حافظ حریم خانواده، عفت و پاکدامنی خود و تامین کننده نیازهای جنسی و عاطفی شوهر باشد. هر چه زن در انجام این مسئولیت‌ها نسبت به شوهر اهتمام بیشتری داشته باشد شخصیت او نزد شوهر محبوبتر و ارزش او والاتر خواهد بود و به استحکام زناشویی آن‌ها افزوده خواهد شد. به پاره‌ای از احادیث حضرات معصومین در این مورد توجه نمایید. امام موسی کاظم(علیه السلام) می‌فرمایند: جهاد زن خوب شوهرداری است و این موضوع در جایی است که جهاد مرد در پیشگاه خداوند مبارزه با دشمن دین تا سرحد مرگ و ریخته شدن خون است. پیغمبر اسلام(صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: «هر زنی که در مقابل بد اخلاقی‌های شوهرش بردباری کند خدا ثواب آسیه دختر «مزامح» را به وی عطا

[Type here]

خواهد کرد.» (مجلسی (۱۴۰۳) ج ۱۰۳ ص ۲۴۷) امام صادق (علیه السلام) فرمود: «هر زنی که به شوهرش احترام کند و آزارش نرساند خوشبخت و سعادتمند خواهد بود.» (همان، ص ۲۵۳) پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: «بهترین زنان شما، زن هایی هستند که دارای محبت باشند.» (همان، ص ۲۳۵) حضرت رضا (علیه السلام) فرمود: «بعضی زن ها برای شوهرشان بهترین غنیمت هستند، زنانی که به شوهرشان اظهار محبت کنند.» (نوری طبرسی (۱۴۱۱) ج ۲ ص ۵۳۲) پیغمبر اسلام (صلی الله علیه و آله) فرمود: «زن نگهبان و امانتدار اموال شوهرش می باشد و در این باره مسؤولیت دارد» (همان، ص ۵۵۰)

حضرت محمد (صلی الله علیه و آله): «بهترین زنان شما، زن عفیف راغب است که در ناموس خود عفت و به شوهر خود رغبت داشته باشد.» (پاینده (۱۳۲۴)، حدیث (۱۵۳۴) احادیث یاد شده بیان کننده جایگاه رفیع زنان است که با اظهار عشق و محبت و عاطفه می توانند زندگی را استحکام ببخشند و فرزندان خوبی را تربیت کنند.

*سازگاری با همسر

عشق و محبت بین زن و شوهر از ارکان اصلی نظام خانواده است. خانواده یک مجموعه است. خانواده زمانی موفق خواهد بود که همه اعضای آن در یک محفل با کمال صمیمیت و شادی زندگی می کنند. چون وجود هر نوع مشکل و ناهماهنگی حتی از سوی یک عضو، کل خانواده را دچار ناراحتی می نماید، پس از انجام هر رفتاری نظیر مقایسه کردن، تحقیر، طعنه زدن و... پرهیز کنید. زندگی مشترک عرصه کمال است نه صحنه پیکار. بنابراین در رفع بحران ها مانند یک تن واحد عمل کنند. یار و یاور هم باشند. کوشش نکنند بر دیگری تسلط بیابند، با هم و در کنار هم باشید نه رودروی هم. حضرت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) می فرمایند: همیشه با همسرت مدارا کن، و با او به نیکی همنشینی کن تا زندگی با صفا شود. (طبرسی (۱۳۷۰)، ص ۲۱۸) این مدارای مد نظر حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) همان سازگاری است که در همه ابعاد اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی زوجین باید دیده شود.

*اظهار محبت به همسر

از جمله دستوراتی که به زوجین به خصوص بانوان در دین اسلام بیان شده این که از ابراز محبت نسبت به یکدیگر دریغ نکنند. ابراز محبت به موقع در زندگی مشترک علاقه، نشاط و طراوت به وجود می آورد. این امر فقط لازمه روزهای نخستین ازدواج نیست، بلکه باگذشت زمان نهال نوپای زندگی به درختی تناور تبدیل می شود که نیاز بیشتری به آبیاری دارد. با ابراز محبت و نشان دادن عشق و علاقه به هم، می توان این درخت تناور را برای همیشه با نشاط، باور و با طراوت نگه داشت. از شیوه های ابراز محبت عاشقانه به هم نگاه کردن است. نحوه نگرستن هریک از همسران به دیگری زمینه استحکام خانواده را فراهم می کند. زبان نگاه، زبان موثری است. با نگاه کردن به طرف مقابل، به او می فهمانده می شود که به صحبت کردن با او علاقمند هست. اگر او سخن می گوید، همسر هم چنان که تبسمی بر لب دارد به صورت و چشم او نگاه کند. این حالات آن ها، اثر معجزه آسایی در ایجاد صمیمیت و عشق دارد. علاوه بر این، اغلب در یک زوج عاشق، شاهد به وجود آمدن زبانی رمزی و عبارتهای محرمانه ای هستیم که افراد دیگر قادر به درک آن نیستند و نیز شیطنتها، اشاره ها و کنایه هایی که تنها عشاق آن را می فهمند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می فرمایند: هر چه ایمان بنده زیاد شود، محبت وی به زن ها نیز زیاد می شود. (مجلسی (۱۴۰۳)، ج ۱۰۳، ص ۲۲۸) و هم چنین در جایی دیگر می فرمایند: این گفتار مرد به همسرش که «من تو را دوست دارم»، هرگز از قلب زن بیرون نمی رود.» (حرعاملی (۱۴۱۴)، ج ۱۴، ص ۱۰)

*احترام به همسر

روابط صمیمانه دراز مدت، نیازمند ارزش نهادن به شریک زندگی است. و اگر همسران این گونه رفتار نمایند روابط از استحکام بیشتری برخوردار می‌شود که یکی از این روابط صمیمانه احترام متقابل همسران به یکدیگر است که اگر در طول زندگی رعایت شود زندگی همراه آرامش خواهد بود. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: «هرکس همسری گزیند، وی را تکریم کند.» (نوری طبرسی، (۱۴۱۱)، ج ۱۴، ص ۱۵۷) منظور از احترام، نگرشی است که در آن همسران به یکدیگر احترام می‌گذارند و همدیگر را ارزشمند می‌دانند. و همسران علاقه‌مندند که این احترام بر زبان جاری شود. اصیل‌ترین نوع احترام به شکل گوش دادن و توجه به همسر خود را نشان می‌دهد که خود نوعی ارزش‌گذاری فعالانه و قدردانی احترام‌آمیز است. منظور از احترام این نیست که همسران احساسات خود مانند: خشم، سرسختی یا ناراحتی روحی را از یکدیگر کتمان کنند و یا از همدیگر انتقاد نکنند بلکه لازم است هر از گاهی همسران رفتار نا مناسب خود را نقد کنند اما نباید همراه تندخویی و خشم و عصبانیت باشد تا انتقادشان بی‌اثر باشد. در روایات اسلامی به این مهم بسیار پرداخته شده و بزرگان دین در این زمینه سخنان فراوان بیان کرده‌اند. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «هرزنی که به همسرش احترام بگذارد و آزارش نرساند، خوش بخت و سعادت‌مند خواهد بود و مردی که همسراختیار کرد باید او را گرمی و محترم بشمارد» (مجلسی (۱۴۰۳)، ج ۱۰۳، ص ۲۵۳) این سخن امام بیانگر این است که احترام و روابط نیک همسران باید دو طرفه باشد و طرفین در روابطشان احترام را رعایت کنند.

*اطاعت و فرمانبرداری از همسر

حقوق واجب شوهر بر زن که لازمه آن وجوب اطاعت زن از مرد می‌باشد. درباره لزوم اطاعت از شوهر در مسائل زناشویی و بهره‌مندی جنسی در آیات قرآن می‌خوانیم: «... وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ..»

(نساء (۴) آیه ۳۴) و (آما) آن دسته از زنان را که از سرکشی و مخالفتشان بیم دارید، پند و اندرز دهید! (و اگر مؤثر واقع نشد،) در بستر از آنها دوری نمایید! (و اگر هیچ راهی جز شدت عمل، برای وادار کردن آنها به انجام وظایفشان نبود،) آنها را تنبیه کنید» در این آیه به یکی از عوامل اختلاف ساز در محیط خانوادگی، یعنی «نشوز» و سرکشی زن درباره کامجویی جنسی شوهر اشاره شده است. باید توجه داشت که یکی از مهم‌ترین حقوق مرد در خانواده، حق کامجویی جنسی از همسر خود است؛ چنان که زن نیز این حق را دارد؛ به همین جهت بر زن واجب است این حق تعیین شده و ثابت شوهر را رعایت کرده و در برابر او تسلیم باشد. زنی که در این امر، حاضر به تسلیم و تمکین نباشد، در برابر حکم الهی سرکشی کرده است. دومین موردی که اطاعت از شوهر در آن برای زنان واجب است مسئله خروج زن از منزل است که در قرآن کریم به حکم آن تصریح نشده و در روایات پیامبر (صلی الله علیه و آله) و معصومین (علیهم السلام) حکم آن بیان شده و عدم ورود یک مطلب در قرآن، دلیل بر عدم صحت و عدم اعتبار آن نیست زیرا بسیاری از احکام در قرآن کریم به صورت تفصیلی بیان نشده و خداوند متعال تفصیل و توضیح آیات را بر عهده پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اوصیای وی قرار داده چنان که فرموده: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (نحل (۱۶) آیه ۴۴) «و ما این ذکر (قرآن) را بر تو نازل کردیم، تا آن چه به سوی مردم نازل شده است برای آن‌ها تبیین نمائی». اطاعت از شوهر و خودداری از نافرمانی او، از وظایف اولیه‌ی زن است شک نیست که غرض از اطاعت زن، فرمانبرداری او از شوهر است در اموری که مخالف احکام الهی نباشد و هر آن گاه که چنین فرمان و دستوری رسد، وظیفه، تخلف و یا به صورتی فرار از آن است. زیرا در همه حال حکم خداوند متعال بر حکم بشر مقدم است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: «اگر سجده کردن برای غیر خدا جایز بود، دستور می‌دادم تا زن در برابر شوهرش سجده کند.» (کلینی (۱۳۹۴)، ج ۵، ص ۵۰۷، ح ۶) و در جای دیگر می‌فرمایند: «زنی نمی‌تواند حق خدا را ادا کند مگر این که حق شوهرش را ادا کند.» (نوری طبرسی (۱۴۱۱)، ج ۲، ص ۵۵۲).

*آراستگی در محیط خانه

از امام علی (علیه السلام) روایت گردیده است که: «ان الله جمیل و یحب الجمال و یحب ان یری اثر نعمه علی عبده» خداوند زیباست و زیبایی را دوست می دارد و دوست دارد اثر نعمت را در بنده اش ببیند. (کلینی (۱۳۹۴)، ج ۶، ص ۴۳۸) در دنیای کنونی که آمارها بیشترین علل و عوامل مستقیم و یا غیر مستقیم افزایش طلاق در میان خانواده ها را عدم تعامل سازنده و مفید میان زن و شوهر بیان می کند، اهمیت آیات و روایات بر زیبایی و آراستگی زنان و شوهران برای یکدیگر در محیط خانه و خانواده معلوم می شود؛ چرا که بعضی مردان با مشاهده و دیدن، عواطف و احساسات برانگیخته می شوند. از این رو، زن موظف است در حالتی باشد که شوهر وی به زنی دیگر گرایش نیابد و استمتاع نجوید. اگر این تمایلات جنسی در خانه و به شکل صحیح و محبت آمیز تامین نشود به اشکال مختلف در جامعه خود را نشان می دهد و فساد و تباهی اجتماعی را به دنبال خواهد داشت. پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله وسلم) فرمودند: «خیر النساء الی تسره اذا نظر...» «بهترین زنان آن است که وقتی مرد به او نگرند مسرور شود...» (پاینده (۱۳۲۴)، ج ۱، ص ۴۶۹) امام صادق (علیه السلام): «قال لا ینبغی للمراه ان تعطل نفسها و لو تعلق فی عنقها قلاده...» امام برمزین بودن زن به زیور آلات حتی اگر به وسیله یک گردنبنند باشد، تاکید نموده اند. (حر العاملی (۱۴۱۴)، ج ۲، ص ۹۷)

۲. بعداقتصادی

در جامعه الهی و اسلامی مهم ترین و کارآمدترین خدمت به بندگان خدا برآورده نمودن نیازهای اقتصادی و معیشتی افراد جامعه می باشد؛ چالش های زیادی در حال حاضر در اقتصاد کشور ما وجود دارد. امروزه در تمام جوامع صحبت از مصرف بی رویه انرژی و نگرانی های ناشی از کمبود آن مطرح است، با توجه به این که بیشتر فعالیت های اقتصادی بانوان در بخش خانواده است، بنابراین زنان می توانند با اتحاد و همبستگی در بین اعضاء خانواده نسبت به شناخت عادت های اشتباه و حذف باورهای غلط اقدام نمایند و زمینه اصلاح و ارتقاء اقتصادی، همکاری، اتحاد، همبستگی و صمیمیت را فراهم آورند.

*مدیریت مصرف

اقتصاد مقاومتی به دنبال آن است که با کاهش وابستگی ها و تأکید بر مزیت های تولید داخلی و کاهش برای خودکفایی زمینه توسعه و پیشرفت را مهیا سازد. در این بین خانواده در جامعه به عنوان اولین و مهم ترین نهاد اجتماعی در تربیت و پرورش منابع انسانی باید تقویت شود تا زمینه توسعه اقتصادی در کشور فراهم گردد. زنان در خانواده به عنوان عاملان پرورش و رشد نیروی کار می توانند در جریان بهره وری و تولید ملی سهم بسزایی داشته باشند. همان طور که می دانیم تأمین مایحتاج خانه و استفاده صحیح از آن ها نیاز به برنامه ریزی صحیح دارد که زنان می توانند شرایطی را فراهم سازند تا با کمترین هزینه و بالاترین مطلوبیت نیازهای خانه و افراد خانواده تأمین شود. خانواده رکن اصلی جامعه است و قلب تپنده خانواده، زنان هستند. طبیعی است که با توجه به نقش انسان ها در توسعه و رکن اصلی آن که بحث تعلیم و تربیت و جایگاه خانواده است. نقش زنان پر رنگ تر و مشخص تر می شود. تشخیص جایگاه زن در مدیریت مصرف خانواده، فراتر از آن است که بتوان با عدد و رقم سنجیده شود؛ زن به عنوان مدیر اقتصادی خانواده در خرید و نحوه مصرف نقش مهمی به عهده دارد. زنان با کسب آگاهی های لازم در مورد نحوه مصرف قادر خواهند بود که هزینه های یک جامعه را کنترل نمایند و باعث ارتقا سطح مدیریت بهره وری ملی شوند. که این امر از طریق بهینه سازی مصرف در خانواده حاصل می شود. (شادمانی (۱۳۹۵))

*ساده زیستی

[Type here]

حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) یک شخصیت بی نظیر، استثنایی و مصداق بارز انسان کامل است که بالاتراز زمان و مکان حرکت می کند و می تواند برای همیشه الگو باشد و این گونه نیست که عصر ایشان محدود به زمان خاص باشد. از لحاظ زندگی اجتماعی و فردی علاوه بر عبادت، ساده زیستی ایشان است که با وجود این که دختر عالی ترین مقام جامعه بود از لحظه آغاز مراسم عروسی و ازدواج با جهیزیه ای ساده زندگی خود را شروع کرد و تا لحظه شهادت خویش ساده زیستی را اختیار نمود و هیچ وقت هم از این نحوه زندگی به همسر خویش شکایت نکرد. اولین گستره ساده زیستی، داشتن زندگی آسان است. در زندگی آسان، فرد ساده زیست به حداقل امکانات مورد نیازش اکتفا می کند و نسبت به داشتن امکانات زاید دنیوی سخت گیری نمی کند. بنابراین، نه تنها زندگی اش آسان و آسوده خاطر، بلکه مرگش نیز چنین است. چنانچه حضرت علی (علیه السلام) می فرمایند: «تَخَفُّوْا تَلْحَقُوْا» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)، خ ۱۶۷؛ یعنی زندگی ساده داشته باشید و سبک بار باشید که به راحتی به مقصد برسید. دومین گستره ساده زیستی، کم خرج بودن است. «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ خَفِيفَ الْمَوْنَةِ» یعنی رسول خدا در روزی سبک و کم خرج بود. (حرعاملی، ۱۳۸۵)، ج ۵، ص ۵۴). گستره دیگر ساده زیستی، داشتن زندگی بدون تکلف است. تکلف آن است که کاری را به مشقت یا تصنع انجام دهند (طریحی، ۱۳۹۵)، ج ۵، ص ۱۱۵). تکلف دو گونه است: اول تکلف پسندیده؛ یعنی حالتی که انسان برای رسیدن به کاری که مقصد اوست، تلاش می کند و برای او سهل، مفید و مورد محبت می شود. دوم، تکلف ناپسند؛ یعنی آن چه را که انسان از روی ریا و تصنع دنبال کرده و قصد می کند. (راغب اصفهانی (۱۳۷۵)، ج ۴، ص ۶۴). خداوند متعال نیز در قرآن خطاب به پیامبر اکرم (صلی الله علیه و اله) می فرماید: «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ» (ص: ۸۶)؛ بگو: من از شما پاداشی نمی طلبم و من از متکلفان نیستم. هم چنین آن حضرت می فرمایند: «نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ بَرَاءٌ مِنَ التَّكْلِيفِ» (مجلسی (۱۴۰۴)، ج ۷۰، ص ۳۹۴). روشن است که منظور از تکلف در این آیه و روایت، تکلف ناپسند است (مکارم شیرازی (۱۳۶۲)، ج ۱۹، ص ۳۵۴). بنابراین، شخص ساده زیست خودش را به دلیل به دست آوردن و یا از دست دادن دنیا، به تکلف نمی اندازد. لذا زنان به عنوان یکی از مهم ترین شاخصه های زندگی و خانواده باید ساده زیستی را از مهم ترین مسائل زندگی خود در نظر داشته باشند.

*اجتناب از تجمل گرایی و اسراف و تبذیر

مصرف گرایی پدیده ای اقتصادی و متأثر از فرهنگ جوامع می باشد که پس از انقلاب صنعتی، رونق چشم گیری یافته است. این پدیده ی معضل ملی برای کشورها است و به تعبیر رهبرانقلاب: «بلائی بزرگی برای جامعه است که روز به روز شکاف های طبقاتی بین فقیر و غنی را بیشتر می کند.» (مقام معظم رهبری، خطبه های نماز عید فطر (۱۳۸۱)

براساس شاخص های جهانی افزایش مصرف نشانه رشد اقتصادی و گسترش رفاه عمومی است ولی در دو دهه اخیر مصرف چنان بی رویه بوده که به بیماری و ناپهنجاری اجتماعی تبدیل شده است. یکی از عوامل مهم گرایش به مصرف گرایی، سیاستهای نظام سرمایه داری حاکم بر دنیاست؛ چراکه نظام سرمایه داری برای تداوم خود باید به ترویج مصرف گرایی دامن بزند و با بهره گیری از رسانه های جمعی و تبلیغات نوین، آن را تسریع بخشد. انحراف ملت ها و دولت ها از الگوی صحیح مصرف، از نقشه های ضد انسانی قدرت های بیگان هاست: «قدرت های استکباری، ملت های ستم دیده زیر سلطه را در همه چیز، عقب نگه داشته و کشورهای مصرفی بار آورده اند.» (امام خمینی (ره) (۱۳۸۳)، ص ۱۵۶) از آن جا که در خانواده انتقال مؤثر فرهنگ دینی دیده می شود، باید نقش این نهاد را در درونی کردن ارزش هایی چون ساده زیستی و پرهیز از مصرف گرایی در نظر گرفت. فرهنگ خانواده حد آرمانی مصرف کالا را برای اعضا تعریف می کند. اگر مادر این مفهوم را برای فرزندان تعریف کند، دیگر مصرف مسرفانه دلخواه فرزندان نخواهد بود و به قناعت نیز می رسد و می تواند

احساس به دست آمدن بیشترین کارآیی همراه با بهره‌وری مادی و معنوی را در شخص بپروراند. در این صورت، نان‌آور خانواده مجبور نیست برای برآوردن نیازهای کاذب و غیرواقعی اعضا، به شغل‌های دوم و سوم روی آورد. با اجرای این برنامه، تعادل روانی بر خانواده و در نتیجه بر اجتماع حاکم خواهد شد. مادری تواند با زهد و قناعت خود، اعتدال روحی و معنوی خانواده را در تنگدستی نیز حفظ کند و الگوی جامعی برای فرزندان خود باشد. (کارپور (۱۳۹۰)، ص ۱۳۶) لذا در کلام معصومین به کم خرج بودن و خفیف‌المؤونه بودن زن پرداخته شده است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) کم خرج بودن را از برکت‌های اخلاقی زن و صفات زنان شایسته معرفی می‌کند. (کلینی (۱۳۹۳)، ج ۵، ص ۵۶۴) و در جای دیگر زنی را که در اداره خانه و صرفه‌جویی یاور و همکار شوهر باشد، زن صالحی می‌داند: «المرأة الصالحة أحد الكاسين» (شیخ طوسی (۱۳۹۴)، ص ۶۱۴) این ویژگی‌ها در حضرت زهرا (سلام الله علیها) جمع بود و آن حضرت با مدیریت لازم و با صبر و بردباری همه تلخی‌ها را به کام علی (علیه السلام) شیرین می‌کرد و در برابر مشکلات مالی، عقب‌نشینی نمی‌نمود. حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: «تزوجت فاطمه و ما كان لي فراش، و صدقتي الي يوم لو قسمت علي بنی هاشم لوسعتهم.» با فاطمه ازدواج کردم؛ در حالی که زیراندازی در خانه نداشتیم و حال آن که صدقه آن روز من به قدری بود که اگر میان بنی هاشم تقسیم می‌شد بی‌نیاز می‌گشتند. (مجلسی (۱۴۰۳)، ج ۴۱، ص ۴۳)

۳. بعد فرهنگی

امام در مورد اهمیت و تأثیری که یک فرهنگ در جامعه ایجاد می‌کند، می‌گوید: «راه اصلاح یک مملکتی فرهنگ آن مملکت است. اصلاح باید از فرهنگ شروع شود. دست‌استعمار در فرهنگ ما کارهای بزرگ می‌کند. نمی‌گذارد جوان‌های ما مستقل بار بیایند. نمی‌گذارد در دانشگاه جوان‌های ما درست رشد کنند. این‌ها را از بچگی یک‌طوری پرورش می‌دهند که وقتی بزرگ شدند، اسلام هیچ و آن‌ها همه، همه چیز. اگر فرهنگ درست شود، یک مملکت اصلاح می‌شود... شما یک فرهنگ مستقل درست کنید یا بدهید ما درست کنیم، شما از آمریکا می‌ترسید، از دیگران می‌ترسید؛ اختیار فرهنگ را دست ما بدهید» (امام خمینی (ره)، (۱۳۸۹)، ج ۱، ۳۹۰) یکی از عرصه‌های حضور اجتماعی که بانوان وظیفه دارند در آن مشارکت فعال داشته باشند، تلاش در عرصه فرهنگ به معنای وسیع کلمه است. حضرت امام، بارها بر این مهم که طبعاً بخش عمده‌ای از حیات اجتماعی را در برمی‌گیرد، اشاره کرده‌اند. زنان از نظر آماری حدود نیمی از جامعه را در برمی‌گیرند، اما اگر بخواهیم به این نیمه به دید نقش‌محور و تربیتی توجه کنیم، باید دیدی فراتر از نگاه آماری داشته باشیم. زنان مربی‌های اصلی جامعه‌اند. سعادت به دست زن هاست. پس در نتیجه مبدأ همه سعادت‌ها که همان فرهنگ است، هم به دست زنان است. امام به این موضوع اشاره صریحی دارند: «مرحله اول مرد و زن صحیح، از دامن زن است. مربی انسان‌ها زن است. سعادت و شقاوت کشورها بسته به وجود زن است. زن با تربیت صحیح خودش انسان درست می‌کند و با تربیت صحیح خودش کشور را آباد می‌کند. مبدأ همه سعادت‌ها از دامن زن بلند می‌شود. زن مبدأ همه سعادت‌ها باید باشد» (همان، ج ۷، ص ۳۳۹). بانوان ما، علاوه بر کارکردها و وظایف مربوط خودشان، وظیفه انسان‌سازی و تربیت فرزندان و مردان جامعه را هم بر عهده دارند. از دامن زن، انسان‌ها رشد پیدا می‌کنند. سرنوشت چندین انسان بر دوش او سپرده شده است. اگر در این راه خللی پیش‌آید او مسئول و معاقب است؛ بنابراین، بار عظیم به دوش کشیدن مسئولیت‌های فرهنگی هم بر عهده‌اش است. از این رو، می‌توانیم بگوییم مخاطبان اصلی سخنانی که در رابطه با خطر ظهور و بروز فرهنگ استعماری و تلاش جهت رواج فرهنگ اصیل در خانه و جامعه ایراد می‌شود، زنان و مادران هستند. امام خمینی زن را صاحب توانایی‌ها و استعداد‌های فراوانی در حوزه فرهنگ و اجتماع می‌داند که اگر به خوبی شناسایی و به کار گرفته شود، تأثیر به‌سزایی در تحولات جامعه از خود به جای خواهد گذاشت. امام از همان ابتدا سعی در تبیین جایگاه زنان در عرصه‌های مختلف از جمله بعد فرهنگی دارد. زن از دیدگاه اسلام

عزت و احترام خاصی دارد. تا زن و توجه او به فرهنگ و تربیت انسانی نباشد هیچ کس در جامعه به تعالی دست نمی‌یابد. امام تنها راه نجات زنان را از این زندگی اسفناک روی آوردن به اسلام واقعی می‌داند و این چنین هشدار می‌دهد که: «ای زن‌های محترم بیدار بشوید! توجه کنید! بازی نخورید!... به اسلام پناه بیاورید. اسلام برای شما سعادت ایجاد می‌کند» (همان، ج ۷، ص ۳۴۰).

*رعایت حجاب و عفاف و ترک خود آرایی در انظار عمومی

بی شک، یکی از اموری که به شهوت جنسی دامن می‌زند، «برهنگی و خودآرایی زنان و مردان» برای یکدیگر است که تاثیر آن، به خصوص در میان جوانان مجرد، قابل انکار نیست، به گونه‌ای که می‌توان گفت: آلودگی به بی‌عفتی رابطه مستقیمی با بی‌حجابی، برهنگی و خودآرایی در انظار عموم دارد، حتی طبق بعضی از آمارهای مستند، هر قدر این مساله تشدید شود، به همان نسبت آلودگی به بی‌عفتی بیشتر می‌شود. به همین دلیل، دستور حجاب یکی از مؤکدترین دستوره‌های اسلام است. قرآن مجید در آیات متعددی از جمله: آیات ۳۱ و ۶۰ سوره نور و آیات ۳۳ و ۵۳ و ۵۹ احزاب، بر مساله حجاب تاکید کرده است که گاهی زنان با ایمان را مخاطب قرار می‌دهد و گاهی همسران پیامبر (صلی الله علیه و اله) را و گاهی نیز با استثنا کردن زنان پیر و از کار افتاده، تکلیف بقیه را روشن می‌سازد، به این ترتیب با عبارات مختلف، اهمیت این وظیفه اسلامی را بازگو می‌کند. احکام اسلام، فطری، طبیعی و برطرف کننده نیازهای ضروری انسان هاست. بر اساس قاعده لطف، خداوند متعال بهترین وظایف و تکالیف را برای بندگان خود واجب می‌کند. حکم عفاف و حجاب، عقلاً برای ایجاد تمرکز نیروها، شکوفایی استعدادها، رشد خلاقیت و جهت دهی به گرایش سرکش، تشریح شده است. عقل هم، هر عملی را که موجب ارزشمندی و اعتلای کرامت انسان می‌شود و او را از اتلاف وقت در امور سطحی و کم ارزش باز می‌دارد و نیروهای درونی او را برای رشد و تعالی متمرکز می‌کند، پذیرفته است. عقل سلیم حکم می‌کند که هر موجود ارزشمند و آسیب پذیر برای سالم ماندن باید از محافظت ویژه‌ای برخوردار شود. از آن جایی که زن موجودی لطیف، زیبا و ارزشمند است و همین لطافت و زیبایی ظاهری، او را تهدید می‌کند. عقل اقتضاء می‌کند زن با قرار دادن مانع و پوشاندن جاذبه‌هایش از تهدید و آسیب حفظ شود. بی‌حجابی، علاوه بر این که از نظر اخلاقی سبب ناامنی خانواده‌ها و بروز جنایات می‌شود، سبب ایجاد هیجان‌های مستمر عصبی و بیماری‌های روانی می‌گردد، که ثمره آن سستی پیوند خانواده‌ها و کاهش ارزش شخصیت زن در جامعه است. (مکارم شیرازی (۱۳۷۰)، ج ۲، ص ۳۰۷) لذا یکی از وظایف بانوان برای استحکام خانواده حفظ عفاف و حجاب و ترک خود آرایی در انظار عمومی است.

*شرکت در مراسم دینی و مذهبی

یکی از جلوه‌های نهاد دین، هیئت‌ها و جلسه‌های مذهبی است که از سوی معتقدان، برای انجام برخی از مناسک مذهبی برگزار می‌شود. در جامعه دینی ایرانی نیز، هیئت‌های مذهبی زنانه نقش مهمی در ترویج آموزه‌های دینی در الگوسازی و اسوه‌سازی و نیز تغییر سبک‌های زندگی زنان ایفا می‌کند. به طور کلی از ویژگی‌های هیئت‌های مذهبی زنانه به عنوان مهم‌ترین کانون برای انجام مناسک عزاداری، آمیختگی آن با حیات اجتماعی-فرهنگی و سیاسی و اخلاقی زنان است. از این رو ابزار مهمی در جهت بازنمایی حیات مذهبی، فرهنگی، سیاسی و حتی اقتصادی آنان نیز به شمار می‌آید. حضور در آیین‌های معنوی علاوه بر عرض توجه و ارادت به اهل بیت (علیهم السلام)، به اقتضای معنویت حاکم بر این نوع محافل و به سبب تحول‌شناختی در خصوص باور انسان به حقایق زندگی برگرفته از کلام عترت هم در ایجاد و نهادینه‌سازی باورهای دینی و هم در اصلاح سبک زندگی دینی تأثیری بس شگرف دارد. آیین‌های مذهبی به حیث معنوی و اجتماعی، در تحول قلبی و شناختی و در برقراری زندگی متعادل و متعالی، ظرفیت بسیاری دارند. به لحاظ خانوادگی نیز مادر نقش بسیار مهمی در تربیت معنوی و خودساختگی روانی و شخصیتی فرزندان دارد؛ بنابراین همین که مادران بتوانند در راستای تربیت روانی و معنوی فرزندان از ظرفیت مراسم مذهبی بهره‌برداری کنند، این

[Type here]

خود مؤثرترین نقشی است که می‌توانند ایفا کنند. اگر زنان بتوانند به درک درست و کاملی از زنان الگو و قرآنی به‌ویژه حضرت زهرا (سلام الله علیها) برسند و این منشأ اثر آن‌ها در این‌گونه مراسم‌ها باشد، به وجهی بسیار متعالی رسیده‌اند؛ چرا که این زنان آگاه و خودساخته در مسیر شبیه‌سازی به منش و روش فاطمی، می‌توانند در هر سه بعد رفتاری، عاطفی و شناختی منشأ اثرگذاری برای دیگر بانوان در این‌گونه مراسم باشند. اولین و مؤثرترین اقدام اثرگذار بانوان، رشد و تحول شناختی نسبت به ماهیت وجودی و زنانه خویش؛ دوم، همانندسازی آن‌ها با کامل‌ترین الگوی زنان عالم و سوم، اجرا و اعمال آموخته‌های درونی شده برگرفته از سیره فاطمی (سلام الله علیها) در جمع‌ها و مراسم مذهبی است.

ج) ساحت مادری

۱. بعد اخلاقی و رفتاری

محیط سالم یا ناسالم خانواده تاثیر بسیار عمیقی در پرورش فضائل اخلاقی، یا رشد رذائل دارد؛ اهمیت این موضوع، زمانی آشکار می‌شود که توجه داشته باشیم که اولاد کودک، بسیار اثرپذیر است، و ثانیاً آثاری که در آن سن و سال در روح او نفوذ می‌کند، ماندنی و پا برجا است! این حدیث را غالباً شنیده‌ایم که امیرمؤمنان علی (علیه‌السلام) فرمود: «العلم (فی) الصغر كالنقش فی الحجر» (مجلسی، (۱۴۰۳)، ج ۱، ص ۲۲۴). علم در کودکی همانند نقشی است روی سنگ که سالیان دراز باقی و برقرار می‌ماند. کودک بسیاری از سجایای اخلاقی را از پدر و مادر به خصوص از مادر که با کودکان تعامل بیشتری دارند را کسب می‌کنند.

* ایجاد محیط گرم خانوادگی

مدیریت و اداره خانواده بیشتر به عهده مادر است. این مدیریت هم در جنبه عاطفی و روانی است و هم در اداره امور جاری منزل، مادر باید برای ایجاد فضای مناسب عاطفی و روانی و نیز ایجاد محیط زیبا و نشاط بخش در خانه، برنامه ریزی کند و حتی در صورت نیاز، آموزش‌های لازم را ببیند تا بهتر بتواند در خانه یک مدیر خوب و موفق باشد. خوش خلقی مادر یکی از پایه‌های نگهدارنده و حتی شاید بتوان ادعا کرد اصلی‌ترین ستون زندگی مشترک محسوب می‌شود. وی با رعایت احترام طرف مقابل و به کارگیری الفاظ و عباراتی که کمترین میزان تنش را مابین طرفین ایجاد کرده و بهترین نتیجه را به بار می‌آورد می‌تواند این وظیفه را انجام دهد. در این باره روایات بسیاری در فرهنگ اسلامی نیز یافت می‌شود. به عنوان نمونه، حضرت عبدالعظیم الحسنی از امام جواد (علیه السلام) روایت می‌کند که امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمود: «اگر قبل از شروع هر کاری در آن دقت کنی از پشیمانی ایمن خواهی شد.» (کلینی (۱۳۹۳)، ج ۲ ص ۲۵۹)

* خانه داری

مهم‌ترین نقشی که یک زن در هر سطحی از علم و سواد و معلومات و تحقیق و معنویت می‌تواند ایفاء کند، آن نقشی است که به عنوان یک مادر و به عنوان یک همسر می‌تواند ایفاء کند؛ این از همه ی کارهای دیگر او مهم‌تر است؛ این کاری است که غیر از زن، کس دیگری نمی‌تواند آن را انجام دهد. گیرم این زن مسئولیت مهم دیگری هم داشته باشد اما این مسئولیت را باید مسئولیت اول و مسئولیت اصلی خودش بداند. بقای نوع بشر و رشد و بالندگی استعدادهای درونی انسان به این وابسته است؛ حفظ سلامت روحی جامعه به این وابسته است؛ سکن و آرامش و طمأنینه در مقابل بیقراری‌ها و بیتابی‌ها و تلاطم‌ها به این وابسته است؛ این را نباید فراموش کنیم.» (بیانات در دیدار بانوان نخبه در آستانه میلاد حضرت زهرا (سلام الله علیها) ۱۳ تیر ۱۳۸۶) نقش

[Type here]

برجسته و محوری در خانواده و وجود ویژگی های احساسی و عاطفی، زنان را قادر خواهد ساخت که مناسب ترین نقش را برای مدیریت و رهبری ارتباطات ثمربخش میان افراد در نهاد خانواده داشته باشند. در نگاه اسلام مراقبت مادرانه، زمینه های تکوینی دارد (مجلسی (۱۴۰۳)، ج ۴، ص ۱۸۳، ح ۱۰) پس از تولد فرزند، مسئولیت الزامی بر عهده ی مادر تعیین نشده است؛ اما شیردهی و پرورش فرزند و مشارکت با پدر در تربیت وی، از امور ارزشمندی است که پاداش سنگین برای آن ها در نظر گرفته شده است ارزشمندی کنش های مادرانه در نگاه اسلام را از طریق آموزه هایی هم چون توصیه ی مؤمنان بر نیکی بیشتر به مادران (کلینی، (۱۴۰۷)، ج ۲، ص ۱۶۲، ح ۱۷)، برتری جلب رضایت مادر و انس با او از جهاد (همان: ص ۱۶۳، ح ۲۰) و برشمردن قدم گاه مادران به عنوان باغی از باغ های بهشت، میتوان مشاهده کرد. (نوری (۱۴۰۸)، ج ۱۵، ص ۱۸۰، ح ۱۷۹۳۳) مادر در کنار تربیت فرزند به تمامی امور خانه پرداخته و در همه زمینه ها به وظیفه خود عمل می کند و خانه داری را به صورت تام و کامل انجام می دهد. (کرمی، (۱۳۹۳) سال شانزدهم، شماره ۶۴، ص ۱۷)

۲. بعد اجتماعی و فرهنگی

*تعلیم و تربیت صحیح فرزندان

مهم ترین و حساس ترین وظیفه بانوان تربیت فرزند است. او اولین آموزگار است، ترقی و تنزل و پیشرفت و عقب ماندگی اجتماع در دست بانوان است. این مادران هستند که می توانند با دانستن رمز و رموز تربیت و به کار بستن آن، فرزندان سعادت مند تربیت کنند و هم آن ها هستند که با سرسری گرفتن و اهمال کاری، امر تربیت و یا ندانستن موازین و آداب تربیت، زمینه تباهی و فساد جامعه را فراهم سازند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «الجنة تحت اقدام الامهات» (نوری طبرسی، (۱۴۱۱)، ج ۱۵، ص ۱۸). یعنی بهشت زیر پای مادران است، را بهتر درک کنیم. یعنی، اگر مادران، کودکان خود را امروز با ایمان، درستکار، شجاع، بلند همت، خوش اخلاق، خیرخواه، خدمتگزار، بردبار، ظلم ستیز و ... تربیت کنند، فردا با همین صفات عالی در جامعه ظاهر خواهند شد و جامعه ای با این مزایا به وجود خواهند آورد و فضای جامعه را فضای بهشت خواهند ساخت. «تربیت فرزند... از همه شغلها بالاتر است. یک فرزند خوب اگر شما به جامعه تحویل بدهید، برای شما بهتر است از همه عالم. اگر یک انسان شما تربیت کنید، برای شما به قدری شرافت دارد که من نمی توانم بیان کنم... دامن مادر، دامنی است که انسان از آن باید درست بشود. یعنی اول مرتبه تربیت، تربیت بچه است در دامن مادر و برای این است که علاقه بچه به مادر بیشتر از همه علائق است، یعنی هیچ علاقه ای بالاتر از علاقه مادری و علاقه فرزندی نیست. بچه ها از مادر، بهتر چیز اخذ می کنند. آن قدری که تحت تأثیر مادر هستند، تحت تأثیر پدر نیستند، تحت تأثیر معلم نیستند، تحت تأثیر استاد نیستند. از این جهت بچه های تان را در دامن تان تربیت اسلامی، تربیت انسانی کنید» (حضرت امام خمینی (رض)، دیدار با جمعی از بانوان دزفول، به تاریخ «۲۱/۳/۱۳۵۸»)

۳. بعد سیاسی

*تربیت نسل ولایی

تمام ارزش های دینی، اخلاقی، ملی و... در درون خانواده شکل می گیرد، نهادینه می شود و به جامعه منتقل می گردد؛ به ویژه ارزش ولایت مداری که توسط خانواده از نسلی به نسل دیگر منتقل می شود. و از آن جا که یکی از زمینه های فراهم شدن شرایط ظهور، وجود یاران وفادار و مخلص برای امام می باشد، مهم ترین نقش زنان در عصر غیبت، تربیت نسل منتظر است. زنان شیعه، با بهره گیری از آموزه های دینی در طول تاریخ تشیع با پرداختن به اساسی ترین کار که همان مادری است، بلندترین گام ها را برای

حفظ ولایت برداشتند. آنان با نقش آفرینی خود، ارزش ولایت و دوستی ولی خدا را به فرزندان خود منتقل کردند. بنابراین در عصر غیبت، که امام معصوم حضور ظاهری ندارند، این مادران هستند که با فضا سازی مناسب در خانه و با پایبندی به امام زمان خود و با ابراز علاقه‌ای که به آن حضرت نشان می‌دهند، این علقه و عاطفه را به فرزندان خود منتقل می‌نمایند و از این طریق، در حفظ و احیای این مهم می‌کوشند. مادر منتظر، برای پرورش یک نسل منتظر، باید با ساز و کارهای تربیت نسل ولایی آگاه باشد و با بصیرت و آگاهی و ایجاد زمینه‌های لازم و از بین بردن موانع و با استعانت از پروردگار، برای تربیت نسل منتظر تلاش کند؛ از این رو عمده‌ترین نقش آفرینی زن منتظر، منتظر پروری است. مهدی‌باوری و مهدی‌یاوری دو شاخصه اصلی نسلی است که باید زمینه‌ساز حکومت مهدوی باشد. این دو شاخصه در شاکله نسلی جدید که با سهمگین‌ترین طوفان‌های بنیان‌برانداز دین و دین‌داری مواجه می‌باشد، شکل نمی‌گیرد، مگر با تربیت دینی اصولی و همراه بینش و آگاهی درست که سکان‌دار این کار مهم نیز مادران و زنان هستند.

* تمدن سازی

مادری به عنوان شیوه اصیل تربیتی اسلام نقش غیرقابل انکاری در مسیر تمدن سازی اسلامی ایفا می‌کند. اگر چه باز با رویکرد فقهی حق اعمال تربیت فرزند با پدر است اما مزیت نسبی زنان با لحاظ ویژگی‌ها و استعدادهای ذاتی آنان برای پذیرش نقش مادری و انجام وظیفه تربیت نسل برای هیچ صاحب نظری قابل انکار نیست. لذا ما در مسیر تمدن سازی اسلامی اولویت و رسالت اصلی زن مسلمان انقلابی را انجام نقش مادری و اعمال تربیت نسل پایبند به ارزش‌ها و اصول فرهنگ اسلامی می‌دانیم. اگر چه نقش همسری زنان نیز در ایجاد آرامش و نشاط در خانواده و زمینه سازی رشد و تعالی مردان در عرصه‌های اجتماعی را نیز بسیار مهم و ضروری می‌پنداریم. از ابتدای شکل‌گیری اسلام در مدینه تا به امروز زنان به اشکال مختلف سهم زیادی در تمدن سازی اسلامی داشته‌اند؛ نمونه برجسته آن در صدر اسلام حضرت خدیجه (سلام الله علیها) است که ثروت و دارایی خود را در راه اسلام هزینه کرد؛ گرچه پیامبر دین اسلام را تأسیس کرد؛ اما تثبیت آن مرهون بزرگان اسلام هم چون حضرت علی (علیه السلام) بود، در این میان حضرت فاطمه (سلام الله علیها) با پشتیبانی و حمایت از حضرت علی نقش زیادی در تثبیت اسلام داشت. هم چنین حضرت فاطمه (سلام الله علیها) با پرورش امامین معصوم از جمله امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) در مکتب اسلام، سهم زیادی در تمدن سازی اسلامی داشت. تمدن سازی اسلامی توسط زنان تنها محدود به صدر اسلام نبوده و نیست و امروزه در گوشه و کنار کشورهای اسلامی و به ویژه ایران اسلامی زنان نقش فعال در تمدن سازی و گفتمان سازی انقلاب اسلامی دارند. برای مثال در دوره پهلوی همین که بسیاری از زنان حاضر نشدند که در برابر سیاست‌های ظالمانه حجابشان را بردارند نقش زیادی در تمدن سازی اسلامی داشتند و آنان با حفظ پوشش خود اسلام را سر پا نگه داشتند. بنابراین آن چه که باید در فرایند تمدن سازی و توجه به سبک زندگی متناسب با فرهنگ ایرانی به آن اهمیت داده شود، نقشی که زن در فرآیند دست یابی به تمدن بایستی برعهده گیرد. از این رو برای ساخت تمدن اسلامی ضروری است که هویت تمدنی همواره در مسیر تعالی و تکامل، بازتولید و تقویت شود و تنها از این طریق است که می‌توان به دست یابی به تمدنی متفاوت از تمدن غرب و سایر تمدن‌ها امید داشت و این هویت زمانی به طور صحیح شکل می‌گیرد که ریشه در ارزش‌های اسلامی ایرانی داشته باشد. زنان عنصری سازنده در جامعه که علاوه بر نقش‌های اجتماعی خود، وظیفه‌ی پرورش و تأثیر بر نسل‌ها را دارند تأثیر بسزایی بر جوامع خود می‌گذارند و حتی می‌توانند بر سیر تاریخی جامعه تأثیرگذار باشند و مسیر آن را تغییر دهند. نقش زنان در اسلام به خوبی مشخص شده است. وظیفه‌ی اصلی او پرورش نسل و وفاداری به همسر است. بین سبک زندگی و نقش زن در یک جامعه یک رابطه‌ی دوسویه برقرار است، گاهی نقش

زن فقط محدود به داخل خانه می شود و زمانی هم بخشی از محیط کلان تر را شامل می شود و نقش های اجتماعی خارج از محیط خانه را بر عهده می گیرد که همین نقش ها می تواند به تمدن سازی توسط زنان اسلامی کمک شایانی نماید.

نتیجه

با توجه به این که در جوامع بشری یک سری ارزش ها و الگوها وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگی آن جامعه را تشکیل می دهند و از آن جایی که بانوان نیمی از جامعه را تشکیل می دهند که ۳ ساحت دختری، همسری و مادری را تجربه می کنند که در هر دوره با وظایف خاص و گاهی وظایف جدید روبه رو خواهند بود و لازم هست در هر ۳ دوره رفتاری درست و مطابق با همان جایگاه را داشته باشند. در ۳ ساحت یاد شده حاصل یافته های پژوهش چنین است که در ساحت دختری دختران در بعد اخلاقی و رفتاری احترام به والدین، پایبند به خانواده باشند تا زندگی آنان سرشار از ایمان و تقوا باشد. هم چنین در بعد اجتماعی فعال با رعایت عفاف و حجاب به مبارزه با تهاجم فرهنگی برخیزند. در بعد سیاسی ولایت پذیری آن ها و دفاع از ارزش ها نقش تعیین کننده دارند. بانوان جامعه در ساحت همسری نیز دارای وظایفی هستند از جمله می توان به اظهار محبت و احترام به همسر، اطاعت از او و آراسته بودن در خانه اشاره کرد. در بعد مادری هم نقش هایی را ایفا می کنند از جمله آن اخلاق مداری، گرم کردن محیط خانواده، تربیت صحیح فرزندان جهت آماده ساختن جامعه به سوی تمدن سازی.

منابع

۱. قرآن

۲. نهج البلاغه

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۲) / الخصال، محقق غفاری، علی اکبر، قم، جامعه مدرسین

۴. برش راد، نیکو، «فصلنامه‌ی بانوان شیعه»، ش ۲

۵. پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۲۴)، نهج الفصاحه، تهران، سازمان انتشارات جاویدان

۶. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۹۵) شرح غرر الحکم، ویراستار میر عبدالهی، سید باقر، قم، موسسه فرهنگی دارالحدیث، نوبت چاپ ۸

۷. حر عاملی، محمدحسن، (۱۴۱۴)، وسائل الشیعه، مشهد، آل البیت

۸. خمینی، روح الله، (۱۳۸۳)، نگرشی موضوعی بر وصیتنامه سیاسی- الهی امام خمینی (ره)، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

۹. _____، (۱۳۸۹)، صحیفه امام، ۱۳۸۹، تهران، مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)

۱۰. _____، (۱۳۹۳) جایگاه زن در اندیشه امام خمینی، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)

۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۷۵) المفردات فی غریب القرآن، دمشق، دارالقلم

۱۲. سایت پژوهشکده‌ی باقر العلوم، ۹۰/۱۲/۹

[Type here]

۱۳. شادمانی، سارا، (۱۳۹۵)، «نقش زنان در اصلاح الگوی مصرف و اقتصاد مقاومتی»، چهارمین کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در مدیریت، اقتصاد و حسابداری
۱۴. طبرسی، حسن بن فضل، (۱۳۷۰)، مکارم الاخلاق، قم، نشر رضی
۱۵. طریحی، فخر الدین بن محمد علی، (۱۳۹۵)، مجمع البحرین، تحقیق حسینی، احمد، تهران، کتابخانه مترضوی
۱۶. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۹۴)، مالی، مترجم حسن زاده، صادق، قم، اندیشه هادی
۱۷. قائمی، علی، (۱۳۸۰)، دنیای بلوغ، تهران، سازمان ملی جوانان
۱۸. کارپرور، ریحانه، «زنان و اصلاح الگوی مصرف»، فصلنامه در عرصه مطالعات زنان و خانواده، منبع طهورا، زمستان ۱۳۹۰، ش ۱۱
۱۹. کرمی، محمد تقی، (۱۳۹۳)، «بررسی تعارض نقشهای خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه ی الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل»، دکتر محمد تقی کرمی، فیروزه کرمی، مطالعات راهبردی زنان، سال شانزدهم / شماره ۶۴ / تابستان ۱۳۹۳
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۷۵)، اصول کافی، مترجم کمره ای، محمد، قم، نشر ایران
۲۱. _____، (۱۳۹۴)، فروع کافی، قم، قدس
۲۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶)، عیون الحکم و المواعظ، مصحح: حسنی بیرجندی، حسین، قم، دار الحدیث
۲۳. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق) بحار الأنوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی
۲۴. محلّاتی، ذبیح الله، (۱۳۶۸)، ریاحین الشریعه، تهران، دارالکتب الاسلامیه
۲۵. مقام معظم رهبری، خطبه های نماز عید فطر ۱۳۸۱
۲۶. مکارم شیرازی و دیگران، ناصر، (۱۳۶۲)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه
۲۷. _____، (۱۳۸۴)، خلاق در قرآن، قم، مدرسه الامام علی بن ابیطالب (ع)
۲۸. نوری طبرسی، حسین بن محمد تقی، (۱۴۱۱)، مستدرک الوسائل، مشهد، مؤسسه آل بیت
۲۹. هندی، علاءالدین، (۱۴۱۳) کنز العمال، بیروت، مؤسسه ی الرساله
۳۰. _____، (۱۴۰۶)، روضه المتقین، قم، مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور